

SIGNA

2014

3

Revue éditée par le Comité
pour la diffusion de la recherche
en archéologie gallo-romaine

Tijdschrift uitgegeven door het Comité
voor de verspreiding van het onderzoek
in de Gallo-Romeinse archeologie

Een opmerkelijk *dolium* te Ruien (Kluisbergen, O.-VI.)

Ruben PEDE & Johan DESCHIETER

Inleiding

Naar aanleiding van een geplande woonverkaveling startte de archeologische dienst van SOLVA op vraag van de gemeente Kluisbergen in het najaar van 2010 een vooronderzoek op de terreinen tussen de Hazestraat en de Kapellestraat te Ruien (Ruien-Rosalinde)¹ (fig. 1). De site bevindt zich op een markante locatie in het landschap. Aan de zuidoostelijke zijde duikt de Kluisberg op, dit is de meest westelijke onder de getuigenheuvels van de Vlaamse Ardennen. Ten noordwesten stroomt de Schelde. Het onderzoeksgebied situeert zich dus in een natuurlijke corridor tussen de rivier en de heuvel. In de Romeinse periode doorkruiste de strategische route tussen Kerkhove en Blicquy dit grensgebied op de rand van de *civitas Menapiorum* en *Nerviorum*. Er bevinden zich in de nabije omgeving van het projectgebied dan ook verschillende sites. We

vermelden hier de aanwezigheid van de baanpost te Kerkhove,² de villaconstructies te Tiegem³ en Heestert⁴ en de *tumuli* van Calmont.⁵

Ruien – Rosalinde

De aanwezigheid van archeologische resten in de Ruiense ondergrond hoeft dan ook niet te verwonderen. Op de terreinen van Ruien – Rosalinde zelf wordt in het noordoostelijke deel een villagebouw vermoed op basis van verschillende veldprospecties uit de jaren '70 van de vorige eeuw. Het meer dan 7 ha grote projectgebied viel op basis van de positieve resultaten uit het proefsleuvenonderzoek in 2010 uiteen in twee grote zones die voor een vlakdekkende opgraving in aanmerking kwamen. Gedurende 2011 en 2012 concentreerden twee campagnes zich op het gedeelte langs de Kapellestraat. De meest opmerkelijke

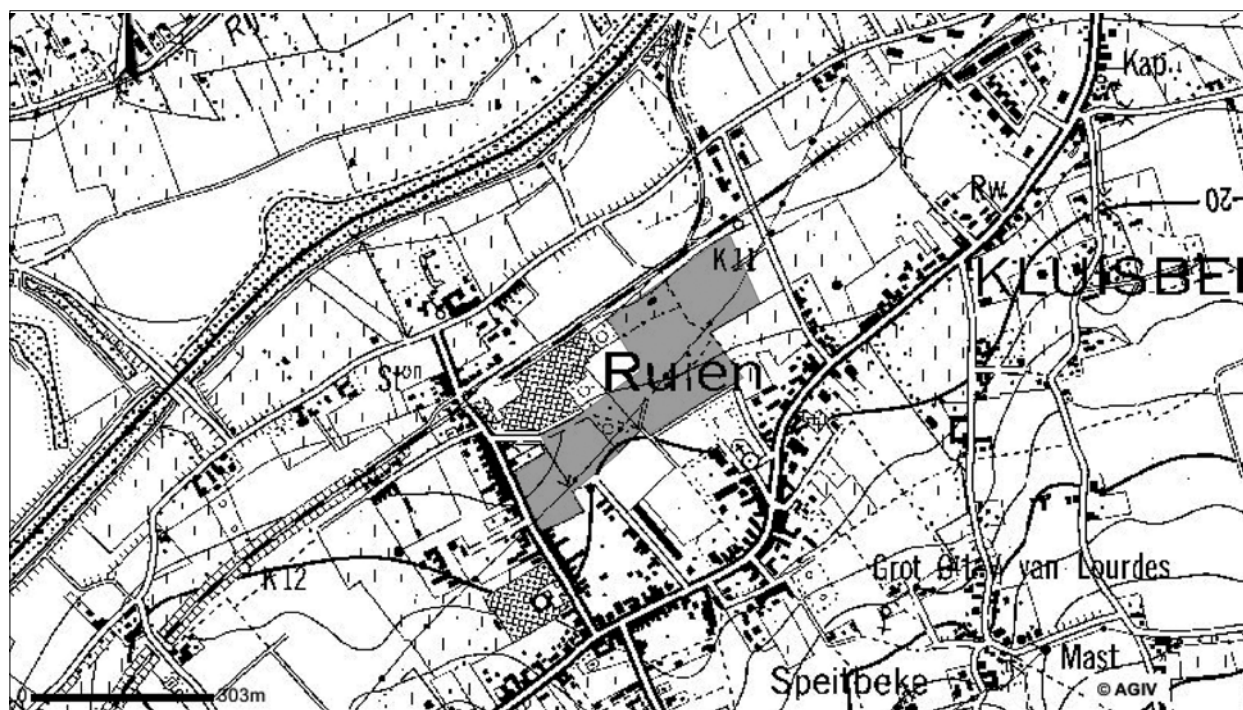

Fig. 1. Situering van Ruien – Rosalinde (bron: AGIV).

1 VERBRUGGE *et al.* 2010.

2 DE COCK 1996.

3 DE COCK 1988.

4 JANSSENS 1984.

5 ROGGE 1972.

Fig. 2. Het gebouw in grondplan en in coupe.

vondst is een site uit het finaal paleolithicum.⁶ Verder waren sporen uit het neolithicum, de late ijzertijd en de vroege middeleeuwen aanwezig.⁷ De vondsten uit de Romeinse periode zijn eerder schaars: een mogelijk wegtracé, een fragment van een klein, rechthoekig *enclosure* en een brandrestengraf.⁸

In het noordoostelijke deel van Rosalinde bevindt zich een zone waar bij een vooronderzoek voornamelijk sporen uit de metaaltijden en de Romeinse periode tevoorschijn kwamen.⁹ In de uiterst oostelijke hoek wijzen talrijke fragmenten van Romeins bouwpuin (dakpannen, pleisterwerk, natuursteen...), samen met Romeins importeerderwerk, op de ligging van een gebouw.¹⁰ Vermoedelijk gaat het hier om het gebied waar de Gallo-Romeinse villa vermoed wordt. De opgraving van deze noordoostelijke zone zal in verschillende fases verlopen. Midden oktober 2013 startte het onderzoek van de wegkoffer van de toekomstige woonwijk. Intussen zijn twee sleuven aangelegd waarbij de westelijke sleuf is afgewerkt. In de volgende paragrafen volgt een beknopt overzicht van de voorlopige resultaten, waarbij dieper wordt ingegaan op een opmerkelijke vondst.

Centraal in de westelijke sleuf bevindt zich een vrij goed bewaard Romeins wegtracé met een noordwest-zuidoostelijke oriëntatie. Langs beide zijden van de weg zijn er verschillende uitgravingen van afwateringsgrachten. In de zuidelijke helft van de opgravingsleuf is een deel van het wegdek

bewaard. Het gaat om pakketten grond waarin verschillende karrensporen te herkennen zijn. De verschillende coupes op de weg lijken erop te wijzen dat de grachten in onbruik geraakten en dat het wegtracé in een latere fase evolueerde naar een holle weg. Vlakbij is tevens één goed bewaard Romeins crematiegraf ontdekt. Net ten westen van de weg bevinden zich twee paalsporen die een noordwest-zuidoostelijke georiënteerde as vormen (fig. 2), parallel met het wegtracé. De afstand tussen beide paalkuilen bedraagt 7,25 m. Vermoedelijk gaat het om een éénschepig gebouw met twee nokstaanders.¹¹ Vergelijkbare voorbeelden zijn gekend in het zandige deel van Vlaanderen.¹² Aan de westelijke lange zijde (4,15 m buiten de centrale as van de constructie) van het Ruiense gebouw situeert zich een parallelle greppel die waarschijnlijk een drainerende functie had. De oriëntatie van het gebouw wijkt af van de overheersende richting maar dit heeft waarschijnlijk te maken met de aanwezigheid van het wegtracé. De datering van de constructie blijft voorlopig onduidelijk maar is waarschijnlijk in verband te brengen met het wegtracé.

Een gestempeld *dolium*

In één van de afwateringsgrachten aan de westelijke zijde van de weg kwam een opmerkelijke vondst tevoorschijn. Het gaat om een *dolium* met een brede, horizontale, naar binnen gerichte rand (type Gose 358/Stuart 147/Liberchies 3). Langs beide kanten van de rand bevindt zich bovenaan een groef. Het lichaam van deze voorraadpot is bolvormig en opgebouwd uit dikke wanden. De bodem is doorgaans plat of licht concaaf. Dit *dolium* is een variant van de Claudische vorm Hofheim 78. Het is het meest voorkomende type op diverse sites in Noord-Gallië gedurende de 1ste en 2de eeuw n. Chr. Vooral voor het langdurig bewaren van zowel vaste, huishoudelijke voedingswaren (fruit, graan, noten en groenten) als voor het stockeren van vloeibare stoffen (wijn, olie, vissaus en water) gebruikte men in huis bij voorkeur dergelijke *dolia*. In de mediterrane wereld werden, naast de courante amforen, ook bepaalde *dolium*-types gebruikt als container bij wijntransport overzee.

Van het exemplaar te Ruien is enkel een gedeelte van de rand bewaard, op de bovenzijde zijn aan beide zijden twee ondiepe groeven zichtbaar. De overgang van de

6 VERBRUGGE, DE GRAEVE, GUILLAUME & CHERRETTÉ 2012; VERBRUGGE, DE GRAEVE, GUILLAUME, CHERRETTÉ, SERGANT & CROMBÉ 2012.

7 CHERRETTÉ *et al.* 2012; VERBRUGGE, DE GRAEVE, GUILLAUME & CHERRETTÉ 2012.

8 VERBRUGGE, DE GRAEVE, GUILLAUME & CHERRETTÉ 2012, p. 32.

9 VERBRUGGE *et al.* 2010.

10 VERBRUGGE *et al.* 2010, p. 25-27.

11 DE CLERCQ 2009, p. 286.

12 DE CLERCQ 2009, p. 285.

Fig. 3-4. Bovenaanzicht van de rand van het *dolium*.

rand naar het lichaam is duidelijk gemarkeerd en zelfs licht “ondersneden”. Het oppervlak is lichtbruin en ruw; de kern is donkergrijs. Een macroscopische studie toont een vrij grove verschraling van veel, kleine en middelgrote brokjes kwarts en kleine en middelgrote brokjes (bruin)rode chamotte. De breedte van de rand bedraagt 7 cm. Het stuk is te slecht bewaard om een betrouwbare diameter te reconstrueren, de geschatte binnendiameter bevindt zich ongeveer tussen 25 en 35 cm.

Bovenop het platte deel van de rand bevindt zich een merkwaardige instempeling (fig. 3-4). Het betreft een 2,1 cm hoog en 1,2 cm breed geblokt motief dat duidelijk vóór het bakproces – *ante cocturam* – is aangebracht in de nog vochtige klei. De aanwezigheid hiervan is ongewoon aangezien de bovenzijde van de rand doorgaans werd voorzien van een zwarte peklaag¹³ die echter bij het exemplaar uit Ruien niet aanwezig/bewaard is. Deze laag garandeerde de impermeabiliteit ter hoogte van de rand en maakte het mogelijk de voorraadpot af te sluiten met een houten of ceramisch deksel, een stuk aardewerk of een doek.

Het stuk op zich is voorlopig moeilijk te dateren. De vorm van de *dolium*rand zelf, met een uitgesproken overgang van de rand naar het lichaam, verwijst naar de 1ste eeuw n. Chr. (fig. 5.1). Het *dolium* bevond zich in één van de oudste afwateringsgrachten langs de westelijke zijde van het wegtracé. In deze context zijn verder twee randfragmenten van twee (vermoedelijke) kookpotten met een licht naar buiten gebogen rand in handgemaakt aardewerk aanwezig (fig. 5.2-3). De overige contexten van het wegtracé leverden algemeen weinig vondsten

op maar tonen niettemin een gelijkaardig beeld: de handgevormde waar domineert het spectrum. De diagnostische elementen zijn een aantal (kook)potten met een naar buiten gebogen rand (fig. 5.4-6), een kookpot met een naar buiten gebogen rand met een rij ronde indrukken op de schouder (fig. 5.7), een recipiënt met een naar binnen staande rand (fig. 5.9) en een wandfragment versierd met fijne kamstrepen (fig. 5.10) in handgevormd aardewerk en een kom met een naar binnen gebogen rand in reducerend gebakken, gedraaid aardewerk (fig. 5.8).

De afwezigheid van kenmerkende stukken maakt een exacte datering van het ensemble niet eenvoudig. De handgevormde waar maakt de meerderheid uit binnen de (beperkte) hoeveelheid aardewerk. Deze groep bevat voornamelijk kookpotten met een naar buiten gebogen rand, waarbij één exemplaar versierd is met een rij ronde indrukken. Dit type van kookpot leunt aan bij voorlopers uit de ijzertijd en blijft gedurende nagenoeg de hele Romeinse periode in gebruik.¹⁴ In de 2de eeuw wordt dit type echter meer en meer in gedraaide waar geproduceerd.¹⁵ De afwerking en de versiering van de handgemaakte groep lijkt aan te sluiten bij de late ijzertijd. De kom met naar binnen gebogen rand is een type dat vaak in de 1ste eeuw wordt geplaatst, hoewel het ook nog doorloopt in de 2de eeuw.¹⁶ Op basis van deze fragmentaire basisgegevens plaatsen we dit wegtracé algemeen in de 1ste eeuw n. Chr.

Epigrafische opschriften bij *dolia* komen occasioneel voor onder vorm van ingekraste *graffiti*. Deze zijn veelal op de buitenwand aangebracht door

13 STUART 1963, p. 64.

14 VERMEULEN 1992, p. 108.

15 DESCHIETER 1995, p. 110.

16 DESCHIETER 1995, p. 98; VERMEULEN 1992, p. 99.

de gebruiker/consument zelf als metrische indicatie voor de inhoud van het recipiënt. De gewoonte om dergelijke voorraadvaten te voorzien van een literaire stempel is in Noord-Gallië eerder zeldzaam. Terwijl aanvankelijk gedacht werd aan een (symbolisch) merkteken zijn we in de huidige stand van de materiaalstudie eerder geneigd deze stempel te interpreteren als een ligatuur of samenvoeging van twee (of meerdere ?) letters, namelijk een “A” en een “T”. Een mogelijk aanknopingspunt biedt één van de weinige bekende en gestempelde *dolium*vondsten uit het Noord-Gallische gebied: het betreft een randfragment uit de pottenbakkersite van Bergheim-Fliesteden in de Keulse regio.¹⁷ Bij archeologisch onderzoek op deze vindplaats kwamen in 2009 twee ovens aan het licht. De productie bestond voornamelijk uit grofwandig aardewerk, onder andere grote voorraadpotten (*dolia*). De verspreiding ervan blijft voorlopig onduidelijk. Het atelier was actief in de eerste helft tot het midden van de 1ste eeuw n. Chr. Bij het onderzoek van het productieafval zijn twee stempels aangetroffen: een kruisvormige stempel en een retrograde stempel van ATEVS. Vermoedelijk wou deze pottenbakker zijn producten voorzien van een merkteken. De schriftuur van de stempel uit Fliesteden sluit sterk aan bij het exemplaar van Ruien: de eerste twee letters van de naam, A en T, zijn versmolten tot 1 teken. Een dergelijke ligatuur komt frequent voor bij stempels op onder meer *terra sigillata* en amforen.¹⁸ De Ruiense stempel wijkt door zijn hoekige voorkomen echter af van de epigrafische norm waarbij de letter A steeds een driehoekige vorm heeft. Het blijft voorlopig onduidelijk of het een origineel product van Ateus is – en hij daarbij verschillende stempels gebruikte – dan wel of het gaat om een pottenbakker die de producten van Ateus wou imiteren. In dit verband is hier ook een oudere vondst uit Oberzier (Düren, D.) – circa 14 km ten zuidwesten van Bergheim – zeker vermeldenswaard. Daar kwam in 1992 bij archeologisch proefsleuvenonderzoek op een Romeins villa-complex een beschreven

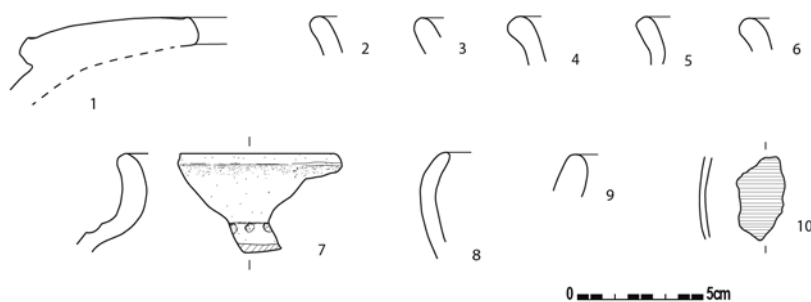

Fig. 5. De aardewerkvondsten uit het wegtracé.

randfragment van een *dolium* te voorschijn.¹⁹ Het betrof hier geen ingedrukt opschrift maar een zogenaamde “signatuur”: op de schouder en onder de rand bevonden zich twee onder elkaar geplaatste persoonsnamen in cursieve letters – AVVICCI en ATTACO – die duidelijk vóór het bakproces waren ingesneden. De naam Auvicco of Auviccus zou verwijzen naar de bedrijfsleider van het pottenbakkersatelier dat dergelijke *dolia* voortbracht, terwijl Attaco refereert naar de pottenbakker zelf die dit stuk vervaardigd heeft. De contextuele omgeving van het Oberzierse stuk omvat een ruime tijdsspanne van de Flavische tijd tot het einde van de 2de eeuw n. Chr.²⁰ Ook uit het Moezelgebied werd op een villa-site te Briedel (Zell, D.) een gesigioneerde *dolium* aangetroffen: op de rand bevond zich een signatuur met de (cursieve) letters ATT[...]. Het valt te betwijfelen of het hier in beide gevallen om dezelfde pottenbakker Attaco gaat.²¹ Het verschijnsel van productiestempels en/of –signaturen op *dolia* verdient in elk geval de nodige aandacht: deze schriftelijke getuigenissen bieden een vage glimp op een aardewerkgroep die, in vergelijking tot epigrafisch rijk begiftigde groepen zoals bijvoorbeeld *terra sigillata*, *terra nigra* of amforen, doorgaans “zwijgzaam” en bijgevolg eerder onopvallend deel uitmaakt van de meeste Romeinse aardewerkensembles in onze contreien. Het Ruiense randfragment vormt in dat opzicht een waardevolle aanvulling op dit kleine maar interessante repertorium. Vergelijkende petrografische analyse van het stuk uit Ruien met andere (gestempelde of gesigioneerde) producties kan wellicht ook meer uitsluitsel geven over de (eventueel Rijnlandse) herkomst van dit stuk. Onze eerste voorlopige interpretatie is bijgevolg niet als eenduidig te beschouwen maar zal in de

17 AEISSEN & HÖPKEN 2010; we bedanken hierbij van harte Dr. Constanze Höpken (Archäologisches Institut Köln) voor alle informatie en beeldmateriaal betreffende dit (deels ongepubliceerde) materiaal.

18 HARTLEY & DICKINSON 2008, p. 276-277.

19 SCHULER 1993.

20 SCHULER 1993, p. 75.

21 SCHULER 1993, p. 75.

toekomst ongetwijfeld bijgesteld of gecorrigeerd moeten worden.

Conclusie

Het onderzoek van het noordoostelijke deel van Ruien-Rosalinde leverde reeds enkele mooie vondsten op. Een wegtracé, waarschijnlijk uit de 1ste eeuw n. Chr., vormt vermoedelijk (één van) de as(sen) van de Romeinse site. Pal naast deze weg bevindt zich een kleine houtbouwconstructie. Één van de afwateringsgrachten van de weg bevatte een fragment van een *dolium* dat bovenop de rand een stempel droeg die sterke gelijkenissen vertoont met vondsten uit het Rijnland.

In 2014 start een volgende fase van het onderzoek te Ruien – Rosalinde. In eerste instantie zal de weggoffer afgewerkt worden, later zullen ook rondom liggende delen aan bod komen.

Bibliografie

AEISSEN M. & HÖPKEN C., 2010. Eine frühe römische Töpferei im Kölner Hinterland, *Archäologie im Rheinland 2009*, p. 71-73.

CHERRETTÉ B., VERBRUGGE A., DE GRAEVE A. & GUILLAUME V., 2012. Voorlopige resultaten van de opgravingscampagne 2011 te Kluisbergen-Rosalinde: “Portiekgebouwen” uit de late ijzertijd? (prov. Oost-Vlaanderen, België), *Lunula Archaeologia protohistorica XX*, p. 201-204.

DE CLERCQ W., 2009. *Lokale gemeenschappen in het Imperium Romanum. Transformaties in rurale bewoningsstructuur en materiële cultuur in de landschappen van het noordelijk deel van de civitas Menapiorum (provincie Gallia-Belgica, ca. 100 v.C. – 400 n.C.)*, Gent, 559 pp.

DE COCK S., 1988. Onderzoek van een Gallo-Romeinse villa te Tiegem (gem. Anzegem), *Westvlaamse Archaeologica* 4/3, p. 76-83.

DE COCK S., 1996. *Van archeologische site tot openluchtmuseum. De Gallo-Romeinse baanpost en Merovingische nederzetting van Kerkhove, ca. midden 1e eeuw – late Middeleeuwen*. In: VAN ROEYEN J.P., *Uit Vlaamse bodem. 10 archeologische verhalen*, Sint-Niklaas, p. 89-102.

DESCHIETER J., 1995. Romeins Kortrijk III. *De Zuidwijk. Vondsten uit de Abdij van Groeninge '88-'92, Kortrijk* (Historische en Archeologische

Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 32), Kortrijk, 183 pp.

GOSE E., 1950. *Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Kevelaer, 47 pp.

HARTLEY B. & DICKINSON B., 2008. A to AXO (Names on Terra Sigillata – an Index of Makers' Stamps & Signatures on Gallo-Roman Terra Sigillata (Samian Ware) volume 1), London, 429 pp.

JANSSENS D., 1984. *Een Romeinse villa te Heestert*, Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, Kortrijk, 44 pp.

ROGGE M., 1972. De Gallo-Romeinse tumuli van Calmont, gemeente Kluisbergen (Oost-Vlaanderen), *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde* 21, p. 109-135.

SCHULER A., 1993. Ein Dolium mit Herstellerangabe aus einer villa rustica bei Oberzier, *Archäologie im Rheinland 1992*, p. 74-75.

STUART P., 1963. *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijhorende grafvelden te Nijmegen* (Oudheidkundige Mededelingen XLIII), Leiden, 176 pp.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A. & CHERRETTÉ B., 2010. *Archeologisch vooronderzoek te Ruien – Rosalinde (gem. Kluisbergen)* (SOLVA Archeologie Rapport 16), Erembodegem, 36 pp.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A., GUILLAUME V. & CHERRETTÉ B., 2012. *Ruien – Rosalinde (gem. Kluisbergen). Archeologisch onderzoek fase I*, SOLVA conceptnota, Erembodegem, 36 pp.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A., GUILLAUME V. & CHERRETTÉ B., SERGANT J. & CROMBÉ P., 2012. Een afgedekte finaalpaleolithische site langs de Bovenschelde te Ruien “Rosalinde” (gem. Kluisbergen, O.VL., B): voorlopige resultaten, *Notae Praehistoricae* 32, p. 151-157.

VERMEULEN F., 1992. *Tussen Leie en Schelde. Archeologische inventaris en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse Zandstreek* (Archeologische Inventaris Vlaanderen. Buitengewone Reeks 1), Gent, 285 pp.

VILVORDER F., 2001. Les dolia (DO). In: BRULET R., DEWERT J.-P. & VILVORDER F., *Liberchies IV, Vicus gallo-romain* (Publications d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université catholique de Louvain 101), p. 288-290.